

ВІДГУК

офіційного опонента, кандидата історичних наук, доцента
БУДЗАР Марини Михайлівни на дисертаційну роботу
ДОДУХА Валерія Миколайовича
на тему «*Рід Галаганів в історіографічному освоснні*»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії
з галузі знань 03 «Гуманітарні науки»,
за спеціальністю 032 «Історія та археологія»

I. Актуальність теми дисертації, зв'язок з науковими програмами, темами. Актуальність роботи, об'єктом якої стали уявлення про соціальні еліти Лівобережної України XVIII–XIX ст. в історіографії, передусім обумовлена важливою тенденцією сучасної гуманітаристики щодо перегляду оцінок ролі представників елітарного прошарку в історії та культурі України. Дослідження, яке присвячене вивченню історіографічних образів членів родини Галаганів, що належала до землевласницької еліти Лівобережної України й посідала помітне місце у соціально-економічному, громадсько-політичному й культурному житті Наддніпрянщини впродовж XVIII–XIX ст., актуалізується як комплекс репрезентативної проблематики в контексті вивчення низки проблем історії соціальної еліти Лівобережної України та їхньої історіографічної експертизи в цілому.

Рід Галаганів уже тривалий час привертає увагу істориків, котрі працювали над його вивченням впродовж кількох історичних епох, що кардинально різнилися за соціально-політичними ознаками, ідеологічними й науковими підходами. Дотепер нагромадився значний обсяг присвячених Галаганам текстів, які склали жанрово й тематично багатий комплекс історіографічних джерел. Заслугою дисертанта є спроба концептуалізувати цей цінний матеріал і визначити його місце в історіографічному процесі.

Актуальність роботи визначається ще й суто дисциплінарно-історіографічною значимістю, коли дослідження роду Галаганів стає ефективним інструментарієм для вивчення поступу вітчизняної історичної науки.

Отже, дисертаційна робота В. М. Додуха є актуальною, науково вагомою, теоретично та практично значущою.

II. Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, їх вірогідність.

Обсяг дисертації В. Додуха відповідає чинним вимогам до кваліфікаційних наукових праць. Текст складається із вступу, чотирьох розділів і списку використаних джерел і літератури. Загальний об'єм роботи становить 227 сторінок, з яких 178 припадає на основний текст. Структура дисертації є збалансованою та узгоджується з метою і завданнями дослідження, які реалізовано у обґрунтованих наукових положеннях і висновках.

Дисертант досяг заявленої ним мети, тобто виявив механізми й принципи конструювання образів роду Ґалаганів і окремих його членів у наукових і науково-популярних текстах. Дослідницькі завдання було розв'язано із задовільною повнотою, зокрема обґрунтовано теоретико-методологічні засади роботи, залучено достатньо репрезентативну джерельну базу, виявлено основні етапи й напрямки студіювання родинної історії Ґалаганів, охарактеризовано творчий доробок істориків, які працювали у цій царині з другої половини ХІХ ст. до наших днів, синтезовано отриману інформацію та з'ясовано, чому певні історіографічні тези щодо осіб з роду Ґалаганів стали зразковими, склавши фундамент наукових суджень, а інші оцінювалися критично й не закріпилися у дослідницькій думці (с. 19).

Дисертант застосував адекватну науковій проблематиці його роботи методологію, прагнучи репрезентувати еволюцію історіографічного освоєння роду Ґалаганів з максимальною увагою до дискусійних вузлів проблеми, що підтверджує дослідницьку орієнтацію на принципи історизму, науковості та об'єктивності.

У першому розділі роботи *«Історіографія, джерельна база та методологія дослідження»* докладно охарактеризовано її інформаційну базу, основою якої є історіографія другого рівня та комплекс історіографічних і археографічних джерел. Визначено етапи вивчення та інтерпретування історії роду Ґалаганів, показано специфіку залучених дисертантом історіографічних

текстів. Обґрунтовано теоретико-методологічні засади роботи, базою якої є теорія історіографічних образів, спрямована на виявлення генези й еволюції уявлень про рід Галаганів в історіографії (с. 43), та виокремлено три основних етапи цього процесу. Також дисертант наголосив на ефективності використання ним досліджень у галузях історичної біографістики, мемуаристики, сімейної історії тощо. У комплексі це забезпечило результативність дослідження, відповідну сучасним науковим стандартам.

Другий розділ дисертації *«Образ роду Галаганів в історіографії другої половини XIX – початку XX ст.»* присвячено добі формування історіографічного уявлення про Галаганів, що характеризувалася, серед іншого, конституюванням професійної вітчизняної генеалогії та закладанням фундаменту для подальших студій як з історії цієї родини, так і соціальної історії Гетьманщини / Малоросії / Лівобережної України назагал. Охарактеризовано науковий доробок О. Лазаревського, М. Костомарова, Д. Яворницького як представників народницької за політичною спрямованістю і позитивістської за методологією історіографії, які загалом критично ставилися до Галаганів і насамперед до Гната Івановича. Також ідеться про зусилля, докладені до створення позитивного історіографічного образу цієї родини, й провідну роль А. Степовича у таких дослідницьких практиках. Окремий підрозділ присвячено висвітленню історії роду Галаганів на сторінках наукового часопису «Киевская старина», де наголошено, що глорифікація образу Григорія Павловича Галагана у публікаціях журналу обумовлювалася насамперед завданнями поміркованого сегменту національного руху кінця XIX – початку XX ст. У цьому розділі автор цілком слушно охарактеризував розглянутий ним період як час, коли було окреслено основні проблемні та дискусійні вузли вивчення соціальної еліти та її місця у вітчизняній історії XVIII–XIX ст., виявлено й оприлюднено базові джерельні комплекси, сформовано інституції та кадри для реалізації таких проєктів (с. 108).

У третьому розділі *«Рід Галаганів у радянській та діаспорній історіографії»* розглянуто інтерпретації родинної історії Галаганів радянськими істориками і науковцями з української діаспори. Дисертант приділив увагу аналізу розвідок О. Дорошкевича, Ф. Савченка, А. Степовича, який у 1920-х рр.

продовжував у своїх працях меморіалізацію образу Галаганів й особливо Григорія Павловича. Водночас дисертант слушно зазначив, що в радянській історіографії історія помісного дворянства й окремих родів, що належали до нього, загалом маргіналізувалася, але натомість дедалі більше уваги цій проблематиці приділяли українські діаспорні дослідники, які, належачи до державницького напрямку, переглядали стереотипи народницької історіографії щодо ролі еліт в історії України, передовсім О. Оглоблин. Автор доходить висновку, що радянські історики, попри зменшення результативності освоєння історії роду Галаганів, чи не першими критично оцінювали всіх без винятку осіб з родини. Також, попри всі обставини, Галагани не були остаточно викреслені з історіографічного процесу (с. 131). Розглянувши роль діаспорної історіографії у конструюванні образу сімейства Галаганів, дисертант зауважив на тому, що сюжети, спеціально присвячені історії відомих родів Гетьманщини / Малоросії, зокрема й Галаганам, ці науковці зазвичай долучали до великих тем, використовуючи макрооптику. Водночас він наголосив, що такі особи були важливі історикам діаспори і як провідні діячі свого часу, і як постаті, вивчення яких було конкурентним інтелектуальним продуктом щодо доробку українських радянських істориків (с. 132).

Четвертий розділ дисертації *«Образ роду Галаганів у сучасній історіографії»* хронологічно охоплює період від середини 1980-х рр., коли, на думку автора, розпочався процес «реабілітації» української соціальної еліти XVIII–XIX ст., переоцінка її місця та ролі в українському історичному процесі, до сьогодні, коли дослідження роду Галаганів набуло організаційних форм, зазнало зміни кадрового забезпечення, теоретико-методологічного переоснащення дослідницького інструментарію тощо. Зокрема, дисертант аналізує наукові розвідки А. Тимошенка, Т. Ткаченко, М. Смольницької. У дисертації показано, що дослідження родинної історії Галаганів нині зосередилися у Дніпровському національному університеті ім. Олеся Гончара (Т. Литвинова, О. Журба) і Київському столичному університеті імені Бориса Грінченка (М. Будзар, Є. Ковальов). Автор характеризує тематичне розмаїття наукових розвідок і теоретико-методологічні інновації обох осередків,

зазначивши, що до середини 2020-х рр. історіографічне піднесення у вивченні соціальних еліт спричинило використання сюжетів з історії старшинсько-шляхетсько-дворянських спільнот, зокрема й Галаганів, у різноманітних за проблематикою та формами проєктах, водночас зауваживши на тому, що це піднесення не ліквідувало остаточно наявність історіографічної інерції у висвітленні такої проблематики (с. 185). Але в цілому констатовано, що українська історіографія середини 1980-х – 2020-х рр. помітно переосмислила образ роду Галаганів внаслідок повернення проблематики української соціальної еліти XVIII–XIX ст. до мейнстріму вітчизняної історичної науки.

У підсумку слід наголосити, що дисертація В. М. Додуха є самостійним дослідженням, ознайомлення з рукописом і науковими публікаціями дисертанта засвідчує дотримання ним чинних норм академічної доброчесності. Текст не містить ознак плагіату, фабрикації або фальсифікації даних. Усі твердження автора мають належним чином оформлені покликання на джерела інформації в усіх випадках використання ідей і напрацювань інших дослідників.

III. Достовірність та наукова новизна одержаних результатів.

Достовірність отриманих здобувачем результатів наукового дослідження підтверджується теоретичною аргументацією вихідних позицій роботи, а також ґрунтовним джерельним забезпеченням (328 позицій у списку використаних джерел і літератури).

Наукові тези та висновки, сформульовані дисертантом, мають усі ознаки дослідницької новизни й засвідчують його особистий внесок у проблему вивчення уявлень про соціальні еліти Лівобережної України XVIII–XIX ст. В. Додух вперше дослідив історіографічну еволюцію образів роду Галаганів загалом і окремих його представників у контексті розвитку української історичної науки.

Серед найбільш вагомих результатів дисертаційної роботи:

- Проведення історіографічної та джерелознавчої експертизи, що засвідчило цілком достатній для вирішення завдань дослідження інформаційний потенціал і водночас дозволило виявити загальні ознаки історіографічного освоєння теми:
- 1) кількісна асиметрія та перервність історіографічної традиції вивчення роду

Ґалаґанів, викликана низкою соціально-політичних і ідеологічних чинників; 2) перевага досліджень, присвячених публічній активності Ґалаґанів у соціально-політичній, військовій, господарській, громадській, благодійницьких сферах; 3) предметна історіографічна гендерна диспропорція, коли до кінця ХХ ст. жінки з роду Ґалаґанів помітно поступалися чоловікам у дослідницьких пошуках науковців; 4) непропорційність у висвітленні життя та діяльності членів родини Ґалаґанів у наукових публікаціях, коли найбільшу увагу привертали засновник династії Гнат Іванович та його праправнук Григорій Павлович.

– Виокремлення та наукове обґрунтування трьох етапів вивчення роду Ґалаґанів у вітчизняній історичній науці, що призвело до формування історіографічних образів його представників: 1) друга половина ХІХ – початок ХХ ст., коли було закладено джерелознавче, археографічне й історіографічне підґрунтя дослідження теми; 2) з початку 1920-х до середини 1980-х рр., коли ключовими ознаками наукового освоєння історії Ґалаґанів стала конкуренція радянського та діаспорного історіографічних осередків, для обох з яких Ґалаґани, значною мірою, були інструментом ідеологічної легітимації власних методологічних підходів і переконань; 3) середина 1980-х – середина 2020-х рр., коли відбулося переосмислення ролі соціальної еліти в цілому, внаслідок чого якісно розширився проблемно-тематичний спектр вивчення родини Ґалаґанів.

– Простеження процесу трансформації самої української історичної науки через аналіз вивчення видатного старшинсько-дворянського роду.

Тобто, дослідження В. Додоуха є помітним внеском до досягнення української історії ХVІІІ–ХІХ ст. та її історіографічної репрезентації. Це підтверджено й успішною апробацією його результатів на конференціях і наукових семінарах міжнародного та всеукраїнського рівнів впродовж 2023–2025 рр.

Повнота викладу результатів дисертації в опублікованих працях.

В. Додоух презентував науковому співтовариству результати своїх розвідок за темою дисертації у восьми наукових публікаціях, з яких чотири статті опубліковано у виданнях, включених до списку фахових видань України з

історичних наук (категорії Б), одна стаття написана у співавторстві із науковим керівником проф. О. Журбою.

IV. Оцінка ідентичності змісту вступу і основних положень дисертації.

Вивчення рукопису дисертації Додуха Валерія Миколайовича на тему «Рід Галаганів в історіографічному освоєнні» дозволяє виснувати, що наукові результати, викладені в роботі, є цілком оригінальними й обґрунтованими, а коректне застосування методологічного апарату відповідає меті й завданням дослідження.

Практичне значення результатів дослідження і рекомендації щодо їх використання. Дисертація В. Додуха вперше синтезує історіографію досліджень історії роду Галаганів і розглядає цей дослідницький масив з позиції теорії історіографічних образів, практично перевіряючи таку концепцію на матеріалі родинної історії. Тому теоретичне й практичне значення його роботи має насамперед *методологічний сенс*, коли прийоми й методи дослідження родини Галаганів можуть стати методологічним орієнтиром для розробки персональної та родинної історії соціальної еліти в цілому. Результати роботи варто використовувати у *науково-дослідницькій діяльності* – у ширшому контексті розвідок з історичної генеалогії, інтелектуальної історії, історії історичної науки, а також у *навчальному та культурно-просвітницькому процесах* – для написання лекційних курсів, організації семінарів з історії та історіографії України, для проведення просвітницьких заходів тощо.

V. Дискусійні положення та зауваження до дисертаційної роботи.

Попри високий науковий рівень дослідження, деякі положення його є дискусійними чи такими, що потребують додаткового обґрунтування:

- Автор зазначив, що, добираючи історіографічні джерела, не ставив перед собою завдання розглянути всі публікації, присвячені Галаганам, а відібрав лише тексти авторитетних дослідників, що мають ознаки оригінальності (с. 47). Однак іноді автор звертає увагу на маловартісні щодо мети і завдань дослідження публікації, де Галагани, як він сам зазначає, тільки «побіжно згадуються» (приміром, с. 129 – монографія П. Зайончковського). Водночас деякі фактологічно й концептуально важливі тексти залишилися нерозглянутими, як-

от розлогий некролог про Катерину Василівну Галаган, удову Григорія Павловича, й статті на тему діяльності Галагана щодо розв'язання селянського питання на Правобережній Україні авторства А. Степовича, чи публікації українських музикознавців другої половини 1980-х років (Є. Мітельмана, К. Шамаєвої), які суттєво розширили джерельну базу вивчення історії роду Галаганів; це ж можна сказати і про книгу мистецтвознавиці В. Рубан, згадану лише у контексті образу Григорія Павловича Галагана, хоча її дослідження актуалізують інформацію щодо інших осіб цієї родини.

- Дисертант інколи обмежується лише переповіданням досліджуваних текстів, тоді як історіографічний аналіз передбачає розгляд мети їх написання, визначення використаних джерел, особливо якщо бракує прямих посилань на них, виявлення конотацій і алюзій, встановлення інтертекстуальних зав'язків з більш ранніми і більш пізніми історіографічними пам'ятками, з'ясування контекстів. Варто було би також глибше дослідити наративні стратегії авторів, які писали про Галаганів. Тексти А. Степовича, зокрема, є доволі красномовним прикладом того, як автор застосовує прийоми замовчування незручних для нього фактів, перебільшування чи применшування, вживає евфемізми, що додають образу Григорія Павловича Галагана позитивних ознак (селянські заворушення в маєтках Галаганів називає «непорозуміннями» тощо).

- Нерідко автор лише констатує, що в у розглянутих ним текстах Галагани постають у «позитивному» чи «негативному» потрактуванні. Така бінарна опозиція «чорного та білого» іноді створює враження спрощеної репрезентації історіографічного процесу.

- Недостатньо дослідженими залишилися такі важливі історіографічні напрямки, як Галагани в шевченкіані, Галагани і селянське питання, Григорій Галаган і зародження кооперативного руху в Україні (вказано лише тези В. Никитенко).

- Дисертант не завжди точно орієнтується у масиві джерел. Зокрема, він стверджує (с. 158), що в енциклопедичних виданнях відомості про Петра Григоровича Галагана містяться лише у довіднику «Чернігівщина», опублікованому 1990 р., але окрема стаття про нього є у «Шевченківському

словнику» 1976 р. (т. 1, с. 148), де, до речі, містяться і статті про Григорія Павловича та Гната Івановича Галаганів, про що дисертант не згадує.

Але дискусійні положення та зауваження не суперечать загальній позитивній оцінці дисертації В. М. Додуха й не нівелюють наукової цінності його роботи.

VI. Загальний висновок та оцінка дисертації. Дослідження демонструє, що В. М. Додух володіє теоретико-методологічним інструментарієм сучасної історичної науки й спроможний самостійно проводити наукові розвідки на фаховому рівні.

Є всі підстави стверджувати, що дисертація Валерія Миколайовича Додуха на тему «Рід Галаганів в історіографічному освоєнні», подана на здобуття ступеня доктора філософії, є комплексною, завершеною науковою працею, що урізноманітнює уявлення про розвиток української історичної науки та її сучасний стан, має усі ознаки наукової новизни й практичної значущості. За своїм змістом робота відповідає галузі знань 03 «Гуманітарні науки» спеціальності 032 «Історія та археологія» та вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступня доктора філософії та доктора наук у вищих навчальних закладах (наукових установах), затвердженого постановою КМ України від 23.03.2016 р. № 261, Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою КМ України від 12.01.2022 р. №44, і Вимогам до оформлення дисертації, затвердженим наказом МОН України від 12.01.2017 р. № 40, а її автор, Додух Валерій Миколайович, заслуговує на присудження йому ступеня доктора філософії з галузі знань 03 «Гуманітарні науки» за спеціальністю 032 «Історія та археологія».

Офіційний опонент:

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри історії України
Факультету суспільно-гуманітарних наук
Київського столичного університету
імені Бориса Грінченка

М. М. Будзар **М. М. Будзар**